

ISSN 2524-0757 (Online)
DOI:10.28925/2524-0757.2024.2

Київський столичний університет імені Бориса Грінченка
Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University

КС

Київські
історичні студії

Kyiv Historical Studies

2024, № 2(19)

Рік заснування — 2015
Виходить двічі на рік (червень, грудень)

The year of foundation — 2015
Published twice a year (June, December)

Київ — 2024

Засновник:

КИЇВСЬКИЙ СТОЛИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА

Рік заснування — 2015

Виходить двічі на рік (червень, грудень)

З 2017 р. журнал є фаховим виданням з історичних наук.

Наказом Міністерства освіти і науки України
№ 582 від 24.04.2024 р., Додаток 6,
оновлено позицію журналу
у Переліку наукових фахових видань України
(категорія «В») через зміну назви засновника

Журнал індексується в міжнародних
бібліографічних базах European Reference Index
for the Humanities and Social Sciences, Google Scholar,
Index Copernicus, Directory of Open Access Journals,
EBSCO, Ulrich's Periodicals Directory, WorldCat,
Dimensions, Open Ukrainian Citation Index

Журнал підтримує політику відкритого доступу

Рекомендовано Вченою радою
Київського столичного університету
імені Бориса Грінченка
до оприлюднення на вебсайті журналу
після здійснення видавничої підготовки
(*протокол № 13 від 31.10.2024 р.*)

У журналі публікуються розвідки, присвячені актуальним проблемам історії, історіографії та джерелознавства, теорії та методології історичної науки, а також рецензії на фахові публікації; перевага надається дослідженням з історичної урбаністики, насамперед з історії Києва

Журнал має власний вебсайт.

URL: <http://istorstudio.kubg.edu.ua/index.php/journal/index>

УДК 94(477.411)
ISSN 2524-0757 (Online)
DOI: <https://doi.org/10.28925/2524-0757.2024.2>

Київські історичні студії

Науковий журнал

2024, № 2 (19)

Червень — Грудень

Головний редактор:

Щербак Віталій Олексійович,
доктор історичних наук (Україна).

Заступники головного редактора:

Салата Оксана Олексіївна,
докторка історичних наук (Україна);
Михайловський Віталій Миколайович,
доктор історичних наук (Україна).

Відповідальна секретарка:

Будзар Марина Михайлівна,
кандидатка історичних наук (Україна).

Технічний секретар:

Куцик Руслан Ростиславович,
кандидат історичних наук (Україна).

Редакційна колегія:

Андрєєв Віталій Миколайович,
доктор історичних наук (Україна);
Бачинська Олена Анатоліївна,
докторка історичних наук (Україна);
Бурдо Наталія Борисівна,
кандидатка історичних наук (Україна);
Відейко Михайло Юрійович,
доктор історичних наук (Україна);
Гедьо Анна Володимирівна,
докторка історичних наук (Україна);
Кривошея Ірина Іванівна,
докторка історичних наук (Україна);
Котова Надія Сергіївна,
докторка історичних наук (Україна);
Рассамакін Юрій Якович,
кандидат історичних наук (Україна);
Саган Галина Василівна,
докторка історичних наук (Україна);
Срібняк Ігор Володимирович,
доктор історичних наук (Україна);
Черемісін Олександр Вікторович,
доктор історичних наук (Україна).

Іноземні члени редакційної колегії:

Юсупович Адриан, доктор габілітований (Польща);
Садовська Джоанна, докторка габілітована (Польща);
Прихода Марек, доктор філософії (Чеська Республіка).

© Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, 2024
© Автори публікацій, 2024

Founder:

BORYS GRINCHENKO
KYIV METROPOLITAN UNIVERSITY

The year of foundation: 2015
Published twice a year (June, December)

The journal has been a professional publication
on historical sciences since 2017

According to the Order of the Ministry of Education
and Science of Ukraine № 582 dated 24.04.2024 (Annex 6),
the journal is updated the position on the List
Professional Editions of Ukraine (category “B”)
due to the change of the name of the founder

The journal is indexed in international scientific databases
European Reference Index for the Humanities
and Social Sciences, Google Scholar, Index Copernicus,
Directory of Open Access Journals, EBSCO,
Ulrich's Periodicals Directory, WorldCat, Dimensions,
Open Ukrainian Citation Index

The journal supports open access policy

Recommended by the Academic Council
of Borys Grinchenko Kyiv
Metropolitan University
for publication on the website of this journal
upon editorial approval
(*Rec. No 13 31.10. 2024*)

The journal publishes materials on topical issues of history,
historiography and source studies, theory and methodology
of history, as well as reviews of professional publications;
preference is given to research on urban history, especially
the history of Kyiv.

The journal has its own website.

URL: <http://istorstudio.kubg.edu.ua/index.php/journal/index>

UDC 94(477.411)
ISSN 2524-0757 (Online)
DOI: <https://doi.org/10.28925/2524-0757.2024.2>

Kyiv Historical Studies

The scientific journal

2024, № 2 (19)

June — December

Chief Editor:

Vitalii Shcherbak,
Doctor of History (Ukraine)

Deputies Chief Editor:

Oksana Salata,
Doctor of History (Ukraine);
Vitalii Mykhaylovskiy,
Doctor of History (Ukraine)

Executive Secretary:

Maryna Budzar,
PhD of History (Ukraine)

Technical Secretary:

Ruslan Kutsyk,
PhD of History (Ukraine)

Editorial Board:

Vitalii Andryeyev,
Doctor of History (Ukraine);
Olena Bachynska,
Doctor of History (Ukraine);
Nataliya Burdo,
PhD in History (Ukraine);
Mykhailo Videiko,
Doctor of History (Ukraine);
Anna Hedo,
Doctor of History (Ukraine);
Nadia Kotova,
Doctor of History (Ukraine);
Iryna Kryvosheia,
Doctor of History (Ukraine);
Yurii Rassamakin,
PhD in History (Ukraine);
Halyna Sahan,
Doctor of History (Ukraine);
Ihor Sribniak,
Doctor of History (Ukraine);
Oleksandr Cheremisin,
Doctor of History (Ukraine)

Foreign Members of Editorial Board:

Adrian Jusupović, Habilitated Doctor (Poland);
Joanna Sadowska, Habilitated Doctor (Poland);
Marek Přihoda, PhD (Czech Republic)

© Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, 2024
© Authors of publications, 2024

ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ

<i>Відейко М.</i> Археологічні матеріали 16–17 ст. з міста Трипілля та його історична топографія	6
<i>Драч О.</i> Гендерні аспекти професійності вчительок України у фокусі розширення прав працевлаштування на початку 20 ст.	14
<i>Клименко Н.</i> Анастасія Грінченко: штрихи до суспільно-політичної діяльності у Києві 1905–1907 рр.	23
<i>Срібняк М.</i> Репатріація полонених українців з Австрії (1918–1920): (Не)значущі Інші серед світу, що руйнується	31
<i>Говоруха В.</i> Медична допомога АРА на Катеринославщині під час голоду 1921–1923 рр.	39
<i>Шугальова І., Молдавський Р.</i> Трансформація образу міст в роки Голодомору-геноциду (на прикладі Києва, Харкова, Запоріжжя)	46
<i>Божко О.</i> Особливості структурно-функційної організації духовних семінарій за радянських часів (на прикладі Київської духовної семінарії)	55

ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

<i>Мицик Ю.</i> З вістових листів про початковий період війни Речі Посполитої з Османською імперією 1672–1676 рр.	64
<i>Іванюк О., Бакика П.</i> «Митні історії» у подорожніх записках мандрівників 19 ст.	73
<i>Ковальов Є.</i> Листування Людвіка Куби з Андроником Степовичем як джерело для дослідження чесько-українських культурних комунікацій	82
<i>Бонь О.</i> «Треба вже набратися теї Європи, щоб більше не схогілось»: літературне середовище радянської України 1920-х рр. у листуванні Валер'яна Поліщука	93
<i>Клепак А.</i> Українське питання в публікаціях журналу «Вольное Казачество — Вільне Козацтво» (1927–1939 рр.): історичний, політичний та культурний аспекти	100
<i>Будзар М.</i> «Він не пішов звичайним шляхом вузького фахівця...»: дешифрація до життєпису Василя Маслова (1885–1959)	108

СОЦІОКУЛЬТУРНІ СТУДІЇ

<i>Содомора П.</i> Теоретичне й практичне значення концептів «сильної» та «слабкої» війни в сучасному контексті (на матеріалі праці «Про війну» Карла Кляузевіца)	121
<i>Гирич І.</i> Актуалізація національного нарративу путівників XIX–XX ст.: Володимирська вулиця Києва	129

ДИСКУСІЇ

<i>Русина О.</i> Волинське походження Радзивіллівського літопису: аналіз наукової гіпотези	137

РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ

<i>Андрєєв В., Андрєєва С.</i> Хроніки окупованого міста: Літопис цивільного спротиву Херсона у вимірах повномасштабної агресії росії проти України у 2022 році / упоряд. О. В. Черемісін. Суми. 2023. 482 с.	151

ХРОНІКА

<i>Гедьо А.</i> Міжнародна наукова конференція «Київ і кияни у соціокультурному просторі України: міська історія у нарративах»: нотатки на берегах	154

ЮВІЛЕЇ

<i>Ковальов Є.</i> До 50-річчя Віталія Михайловського	158

HISTORICAL STUDIES

- M. Videiko.* Archaeological Findings of the 16th–17th Centuries from the Town of Trypillia and Its Historical Topography 6
- O. Drach.* Gender Aspects of the Professionalism of Female Teachers in Ukraine within the Context of Expanding Employment Rights at the Beginning of the 20th Century 14
- N. Klymenko.* Anastasiia Grinchenko: Sketches of Social and Political Activity in Kyiv during 1905–1907 23
- M. Sribniak.* Repatriation of Ukrainian Prisoners of War from Austria (1918–1920): (In)Significant Others Amid the Crushing World 31
- V. Hovorukha.* Medical Assistance of ARA in Katerynoslav region during the Famine of 1921–1923 39
- I. Shugalyova, R. Moldavskyyi.* Transformation of the Image of Cities in the Years of Holodomor-Genocide (Kyiv, Kharkiv, Zaporizhzhia as the example) 46
- O. Bozhko.* Peculiarities of the Structural and Functional Organization of Theological Seminaries in Soviet Times (The case of Kyiv Theological Seminary) 55

HISTORIOGRAPHY AND SOURCE STUDIES

- Yu. Mytsyk.* From the Newsletters on the Initial Period of War between the Polish-Lithuanian Commonwealth and the Ottoman Empire in 1672–1676 64
- O. Ivaniuk, P. Bakyka.* “Customs Stories” in the Travel Notes of Travellers of the 19th Century 73
- Ye. Kovalov.* The Correspondence of Ludvik Kuba with Andronyk Stepovych as a Source for the Research of Czech-Ukrainian Cultural Communications 82
- O. Bon.* “It is Necessary to Get Enough that Europe, Not to Desire It”: Literary Environment of Soviet Ukraine of 1920s in Valerian Polishchuk’s Correspondence 93
- A. Klepak.* The Ukrainian Question in the Publications of the Journal «Volnoe Kazachestvo — Vilne Kozatstvo» (1927–1939): Historical, Political, and Cultural Aspects 100
- M. Budzar.* “He Didn’t Follow the Usual Path of a Narrow Specialist...”: A Contribution to the Biography of Vasyl Maslov (1885–1959) 108

SOCIO-CULTURAL STUDIES

- P. Sodomora.* The Theoretical and Practical Significance of the Concepts of “Strong” and “Weak” War in the Modern Context (Based on “On War” by Carl Clausewitz) 121
- I. Hyrych.* Actualization of the National Narrative in Guidebooks of the 19s and 20s Centuries: Volodymyrska Street in Kyiv 129

DISCUSSIONS

- O. Rusyna.* Volhynian Provenance of the Radziwill Chronicle: Hypothesis and its Critical Assessment 137

REVIEWS AND NOTES

- V. Andryyev, S. Andryyeva.* Chronicles of an Occupied City: Chronicle of Kherson’s civil resistance in the context of full-scale Russian aggression against Ukraine in 2022. Compiled by O. V. Cheremisin. Sumy, 2023. 482 p. 151

CHRONICLE

- A. Hedo.* International scientific conference “Kyiv and Kyivans in the Socio-Cultural Space of Ukraine: Urban history in narratives”: notes on the shores 154

ANNIVERSARIES

- Ye. Kovalov.* To the 50th anniversary of Vitalii Mykhaylovskyyi 158

Олександр БОНЬ,

доцент кафедри історії України
Факультету суспільно-гуманітарних наук
Київського столичного університету
імені Бориса Грінченка,
кандидат історичних наук, доцент,
Київ, Україна

Oleksandr BON,

Associate Professor at the Department
of History of Ukraine,
Faculty of Social Sciences and Humanities,
Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University,
PhD in History, Associate Professor,
Kyiv, Ukraine

e-mail: o.bon@kubg.edu.ua.

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3287-5955>

«Треба вже набратися теї Європи, щоб більше не схотілось»: літературне середовище радянської України 1920-х рр. у листуванні Валер'яна Поліщука

Стаття розглядає его-документи відомого вітчизняного поета, представника українського відродження 1920-х рр. Валер'яна Поліщука. Листування літератора становить значний інтерес з огляду на змістовність і важливість тематики, що в ньому відображається. Метою дослідження є з'ясування обставин його поїздки за кордон і характеристика складних відносин в літературно-мистецькому середовищі 1920-х рр. Найзмістовнішою частиною матеріалів є листи поета з поїздки Європою у кінці 1924 — на початку 1925 р. спільно з Павлом Тичиною та Олесем Досвітнім. Він побував спочатку у Москві, а потім — у Ризі, Берліні, Гамбургу, Лейпцигу, Празі, Парижі. Очевидно, що спецслужба при НКВС — Державне політичне управління — відстежувала такі поїздки. Водночас епістолярій В. Поліщука дає можливість побачити зсередини важливі події у його житті та літературно-мистецької інтелігенції радянської України загалом.

Ключові слова: Валер'ян Поліщук, Олесь Досвітній, Павло Тичина, літературно-мистецьке середовище, листування, его-документи, українська інтелігенція.

“It is Necessary to Get Enough that Europe, Not to Desire It”: Literary Environment of Soviet Ukraine of 1920s in Valerian Polishchuk’s Correspondence

The article examines the ego-documents of the renowned Ukrainian poet Valerian Polishchuk, a representative of the Ukrainian Renaissance of the 1920s. The correspondence of the writer is of particular interest due to its richness and the important themes reflected in it. These are the poet's letters to his wife, Olena Konukhes, which are archived in the Central State Archive-Museum of Literature and Arts of Ukraine. The aim of the paper is to determine, based on the writer's letters, the circumstances of his trips abroad as well as to characterize the complex relationships within the literary and artistic environment of the 1920s. Besides, to examine the poet's epistolary, other documents are also studied. It is worth noting that the poet's letters to Olena Konukhes have not been fully analysed in historiography.

The most significant portion of the aforementioned letters is those written to the poet's wife during his trip through Europe from the end of 1924 to the beginning of 1925. Together with Pavlo Tychyna and Oles Dosvitny, he first visited Moscow, where he had meetings with Vsevolod Meyerhold and other representatives of literary and artistic circles. During the trip, under the instructions of the People's Commissariat for Education, he established connections with artists, including Ukrainian emigrants. It is obvious that the State Political Directorate monitored such trips, and Valerian Polishchuk's journey with his colleagues was no exception. Thus, V. Polishchuk's epistolary allows to observe from within the significant events of the poet's life but also the broader literary and artistic intellectuals' environment of Soviet Ukraine in all their complexity and contradictions.

Keywords: Valerian Polishchuk, Oles Dosvitny, Pavlo Tychyna, literary and artistic environment, correspondence, ego-documents, Ukrainian intellectuals.

© Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, 2024

© Бонь О., 2024

Відомий поет, критик і організатор літературного процесу Валер'ян Поліщук народився 18 вересня (1 жовтня) 1897 р. у селі Більче Дубенського повіту Волинської губернії (нині — Дубенського району Рівненської області). Родина була селянська, бідна. Може тому від початку дорослого життя майбутній письменник мав ліві, революційні, погляди. Але батько, Левко Поліщук, не дивлячись на важкі матеріальні обставини, намагався дати освіту дітям. В. Поліщук — представник модерної, авангардної літератури 1920–1930-х рр. в Україні — був яскравим явищем у літературно-мистецькому середовищі. Також виступав як організатор — заснував у 1926 р. літературну групу «Авангард», однойменне видання. Вивчення та оцінка його творчої позиції у всьому розмаїтті літературних течій 1920–1930-х рр. потребує ретельного дослідження. Футуристичні, авангардні течії позиціонували себе як революційні, модерні та протиставляли себе народницькій, реалістичній літературній школі.

Український публіцист Сергій Грабовський слушно зауважував: «Валер'ян Поліщук, як і значне число українських поетів його генерації, щиро вірив у те, що у революційну добу саме нове, пролетарське мистецтво є мистецтвом передовим, авангардним, і що лише воно здатне відобразити ті величезні соціальні зрушення. Поняття “пролетарського” у цих митців ототожнювалося з поняттям індустріального, модерного, динамічного і прогресивного, тож і саме сприйняття комунізму в українських націонал-комуністів було синонімом поняття суспільної модернізації»⁴²⁶.

Охарактеризувати ідеї, що рухали поетом, і з'ясувати важливі обставини його життя допомагають его-документи. Їх, на жаль, зберіглося небагато, оскільки Валер'ян Поліщук був заарештований у грудні 1934 р. і розстріляний згодом у Сандармосі у листопаді 1937 р. Частину епістолярної спадщини зберегла його дружина Олена Конухес.

Мета дослідження — на основі листів Валер'яна Поліщука з'ясувати обставини його поїздки за кордон у кінці 1924 — на початку 1925 р., а також охарактеризувати складні відносини в літературно-мистецькому середовищі 1920-х рр.

Після Кам'янець-Подільського українського державного університету В. Поліщук почав працювати в газетах і журналах, писав вірші. На початку 1920-х рр. він, як і багато молодих талантів, приїхав до столичного Харкова. Тут він був

у самому вирі літературного життя. Контактуював з Сергієм Пилипенком, Миколою Хвильовим, Володимиром Коряком та багатьма іншими. В. Поліщук жив цивільним шлюбом одночасно із сестрами Лідією та Оленою (Рахіль) Конухес у Харкові 1922 р. За рік одружився з Оленою. За кілька років у них народилися син Марк-Реон і донька Люцина-Електра (він і дітям давав авангардні імена). Ось як він описував той період у автобіографічних матеріалах «Дороги моїх днів» у жовтні 1924 р., перебуваючи на відпочинку на віллі «Бююрнус» у кримському Гурзуфі: «У Харкові я на своєму життєвому шляху зустрів двох сестер Конухес — Лиду (Лічку) і Елену (Йолу), з якими я пережив найяскравіші хвилини свого життя. Моя вогнева любов знайшла тільки тінь тих співучих переживань, що втілені в поезіях “Радіо в житах”. З Оленою я одружився і маю сина Реона-Марка»⁴²⁷.

З приходом до влади більшовицького режиму й після створення СРСР значно зменшилися культурні контакти українських літературно-мистецьких кіл із закордоном, але не припинились. Більшовицька влада намагалась використати такі контакти у своїх ідеологічних цілях, зокрема щоб показати швидкий розвиток літературно-мистецького життя у радянській Україні та таким чином підважити ідеологічні позиції української еміграції. Ці пропагандистські гасла просувались із початком українізації як спосіб рекламувати за кордоном підтримку розвитку української культури. Але водночас були, як вважаємо, і неявні цілі — виявити нелояльних до більшовицького режиму літераторів і митців.

Найчастіше письменники, кінематографісти, художники виїжджали за кордон за завданнями Народного комісаріату освіти. Ці завдання стосувались переважно налагодження зав'язків з митцями, вивчення нових течій, технологій у мистецтві тощо. У таку поїздку до країн Західної Європи відправилася невеличка делегація українських літераторів: Павло Тичина, Олесь Досвітній і Валер'ян Поліщук. Хоча вони й належали тоді до однієї літературної організації «Гарт», яку підтримував керівник НКО, колишній боротьбист О. Шумський, все ж, як побачимо нижче, дуже відрізнялись ідейно й психологічно.

Двоє з письменників залишили потім описи цієї поїздки⁴²⁸. В. Поліщук видав згодом у 1925 р. «Роскол Європи. Художньо-соціальні та побутові нариси», які містили пропагандистські штампи про розкол Європи на «визискувачів і поневоле-

⁴²⁶ Стріха М., Грабовський С. Валер'ян Поліщук. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/970188.html> (дата звернення: 16.09.2024).

⁴²⁷ Поліщук В. Дороги моїх днів (Автобіографічні матеріали). *Самі про себе: Автобіографії українських митців 1920-х років* / упоряд. Р. Мовчан. Київ: Кліо, 2015. С. 349.

⁴²⁸ Цимбал Я. Гомер Революції і «прикрий сахарин»: 120 років Валер'яну Поліщук. ЛітАкцент. URL: <https://litakcent.online/2017/10/12/gomer-revoluytsiyi-i-prikriy-saharin-120-rokiv-valer-yanu-polishhuku/> (дата звернення: 16.09.2024).

них працівників»⁴²⁹. О. Досвітній у «Нотатках мандрівника» про цю подію писав: «Один з них час від часу поправляє пенсне й незручну валізу під головою; другий автоматично крутить між пальцями хризантему»⁴³⁰. Тут не важко впізнати за згадкою про пенсне П. Тичину, а В. Поліщука — за тим, що він мав звичку носити квітку в петлиці піджака.

За листами В. Поліщука до дружини О. Конухес можемо прослідкувати хронологію й основні події поїздки, про що ані В. Поліщук, ані О. Досвітній не писали у своїх нарисах. Спочатку вони вирушили з Москви 7 грудня 1924 р. Група письменників виїжджала до Риги, оскільки Польща не пропустила їх через свою територію, вони пливли Балтійським морем. У переддень цього В. Поліщук написав дружині дуже ґрунтовного й цікавого листа. Характеризуючи відвідини їхніх знайомих у Москві, він висловив своє ставлення до ортодоксальних марксистів-ленінців як «начотчиків». І відверто характеризував своїх попутників. Наводимо ці висловлювання із застереженням, що відносини у літературно-мистецькому середовищі були завжди суб'єктивні й конкурентні, але це судження все ж таки дозволяє доповнити психологічний портрет учасників поїздки: «Компанія моя для поїздки погана. Більш менш. Найгірше Тичина. Противний типчик. Нешире, якесь манастирське, під сміренієм, облудство. Показність, що мовляв я страждаю бо світ мене переслідує, що я ідеальний. Нехай, а я ще більше буду смірненний і разом з тим слина злості якоїсь брудної, що світ матеріалістичний. Тоді як він шукає ідеалу, совершенства душі. Це його така мова приблизно. Я цієї святобливості не переважую. Я не втерпів якось коли він дуже розходився і сказав. Тоді він почав стрибати, проклинати (я спокійно лежав на ліжку) і почав говорити раптом про те, що він кине поезію писати і йде в музику, композицію. Хай талановитіші беруть перші місця. Звичайно і для тебе й для мене було ясно, що його більше всього щипає. Потім іще раз якийсь у спокійному стані це саме говорив, звичайно не ширю, бо хто ж хоче без власної охоти сходити з перших тих місць. Але після цього, я вирішив із ним бути нецирим в його дусі»⁴³¹. Звісно, ці оцінки суб'єктивні, але вони показують психологічні особливості П. Тичини та оприявлюють, наскільки різними могли бути члени однієї літературної організації у 1920-х рр. О. Досвітнього він характеризує куди більш позитивно: «Досвіт-

ній знай гарний і щирий хлопець, але задиристий. Я це учитую»⁴³².

Не менш цікавими були події в Москві, які описує В. Поліщук. Він познайомився із відомим театральним режисером, театральним педагогом і реформатором (ця обставина, на нашу думку, спонукала поета до знайомства) В. Меєргольдом. І тут, як і у інших ситуаціях, В. Поліщук намагався просувати українську культуру: «Балакали про укр. культуру. Він остається одним з друзів її. Мене апретдлив, знайомлячи з своєю жінкою, як укр. Маяковського, що мені зовсім не подобається. Балакали з ним трохи про Троцького. Він видно його так само дуже любить». Тут для характеристики самого поета візьмемо те, що він на той час захоплювався ідеями троцькізму, і ця обставина багато що пояснює у його тогочасних творах.

Тому не дивно, що поет намагався дотелефонуватись до самого Троцького чи його помічників: «По телефону в Кремлю, як радив Меєрхольд, дозвонивсь аж до самого Троцького цеб то його діжурного секретаря. Але Лев Дав. хворий. Обіцяв мені дати побачення за два тижні згодом. Да, між іншим, по кремлівському телефону мені не вдалось зговоритись, бо весь час перебивали — включалось, очевидно ГПУ, — так мені й казали, тоді секретарша дала звичайний міський телефон. Книжки й листа я все ж таки передав»⁴³³. Тобто, метою було не тільки поговорити з «вождем», а й передати книги українських літераторів, щоб познайомити з українською культурою. Важливо зазначити, що поет був свідомий, що ДПУ прослуховує телефони керівників партії такого рівня, як Троцький. І тому дивною виглядає відвертість його листів до дружини.

В. Поліщук сподівався на відповідь Троцького на його лист і запит від партійного високопосадовця на висилку в Москву української літератури. Метою його було: «Я писав, що треба перемогти стару російську інерцію у відношенні до укр. культури, яка в спадщину лишилась в Москві ще од царату. Але листи самого не отдавай, бо я захочу почитати сам. Я чогось не переконаний, що виїде по мойому»⁴³⁴.

Не менш цікавими були й подальші зустрічі — в Українському клубі та з представниками редакції «Красной нови», яка, здавалось, ідейно повинна була бути близька «гартванцям». Але В. Поліщук «витримав тон» — запропонував зустрітись на нейтральній території у кафе, й зустріч не відбулась. Поет-авангардист зазначає: «Взагалі я тримаю марку, а Тичина й Досвітній лише підтри-

⁴²⁹ Поліщук В. Роскол Європи. Художньо-соціальні та побутові нариси. Харків, 1925. 113 с.

⁴³⁰ Досвітній О. Нотатки мандрівника. Київ: Книгоспілка, 1929. С. 3.

⁴³¹ Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України (далі — ЦДАМЛМУ). Ф. 72. Оп. 1. Спр. 9. Листи Поліщука Валер'ян Львович — Конухес О. І. (дружині). 18.09.1922 р. — 28.04.1931 р. Арк. 6–6 зв.

⁴³² Там само. Арк. 7.

⁴³³ Там само. Арк. 7–7 зв.

⁴³⁴ Там само. Арк. 7 зв.

мують, тим більше, що в них національна жилка у відношенні до росіян багато більше болить ніж у мене»⁴³⁵. Тут варто навести слова самого П. Тичини зі щоденника за 4 лютого 1921 року: «Олесь — в національному весі. Тичина — по коліна. Чумак — по щиколотки»⁴³⁶.

Саме в Українському клубі, окрім російських письменників, був і білоруський поет Михась Чарот (Кудзелька)⁴³⁷, згодом репресований більшовицьким режимом: «Прийшов на наш вечір і Чарот. Він тут у Москві. І в клубі відбулась свого роду федерація трьох народів союзу в літературній революції, галузі»⁴³⁸.

У Німеччині письменники відвідали Берлін. І враження В. Поліщука були неоднозначними. Йому місто переважно не сподобалося — «буржуазне», соціально контрастне. Але це й не дивно, зважаючи на його тогочасні ліві погляди. На жаль, у справі в ЦДАМЛІМ відсутні листи з Берліна й Парижа. Можемо висловити припущення, що у тій валізі з архівом, яку зберегла О. Конухес після арешту письменника, не міг поміститись увесь епістолярій письменника чи зміст листів був занадто компрометуючим, щоб їх зберігати під загрозою можливого арешту. А тому маємо лише заідеологізований текст із «Розколу Європи». Підзаголовок про Німеччину «В країні поліцейського чобота» вже характеризує сам текст. По-письменницьки тонко він змальовує атмосферу міста. І тільки вночі Берлін йому подобається більше: «На вулицях вдень сумно і важко, денне світло Берлінові не йде. Зате вночі він, осяяний електричними сонцями, що відбиваються в асфальті, заллятий похапливим і текучим світлом реклам, робить гарне видовисько. Кіно-театри фірми «Уфа», освітлені різнобарвними прожекторами, всередині здаються величезними жертovníками, де йдуть скучні міщанські фільми з добродійними королевами і ніжними служницями, що задарма віддаються героям-офіцерам. І тільки Гарольд-Лойд і Чарлі Чаплін зрідка посміються добродушно над американськими звичаями»⁴³⁹. І далі поет описує берлінські «рев'ю», які кілька днів відвідував. Окремим берлінським підрозді-

лом виділено тему гей-клубів — «Гомосексуалісти». Яскраво, хоча із огидою він описує обстановку в таких кафе⁴⁴⁰. У Німеччині письменники познайомились із місцевими комуністами⁴⁴¹.

Наступний лист датується 9 січня 1925 р., написаний він із Праги, де вони зустріли новий рік. До того шлях українських письменників пролягав через Гамбург, Берлін, Лейпциг. В одному з головних центрів української еміграції, Празі, їх приймали тепло, відбулись вечори поезії, особисті зустрічі: «Позавчора відбувся вечір нової поезії, де ми виступали. Було більше 500 чол. укр. еміграції, цеб-то ¼ всіх, яка є в Празі... на диво нас прийняли дуже гарно: ніяких скандалів, а навпаки після читання, так почали вити на біс, що й у нас так рідко буває... Не вважаючи на те, що й я, і особливо Досвітній, спротивив Тичину — після виступу відчулось стільки спільного в боротьбі за нове зі старим, що ми довго після того говорили і навіть обмінялись картками. Я звичайно не витримав, щоб не поставити точки над «і» й сказав, що хоч ми й гаркаємося і не долюблюємо один одного часто, але як проти волі спільна робота об'єднує: ясно, що на основі роботи, особливо в заводі, в артілі, виростають і виховуються колективістичні почуття й колективні інтереси»⁴⁴².

Але в емігрантському середовищі не минулось і без ускладнень на політичному ґрунті. П. Тичина видавався В. Поліщуку й О. Досвітньому «своїм» для українських емігрантів: «Навіть О. Олесь, який обідав у нас, в моїй кімнаті — запросили його, після того як він приймав нас у себе — так Олесь сказав Тичині: “Та ви ж, каже, наш, у вас нічого такого революційного й немає”. Так от Тичина вибігає з дому і з деким з тих емігрантиків без нас (без свідків) шепочеться. Вони його нашіпигують, а він приходить і задає такі питання, що дійсно перестаєш вірити в його приближну революційність. Так, одного разу після його одлочки він питає Досвітнього з об'єктивно-шкурним підходом: “Як вам здається, за скільки часу розпадеться компартія і розвалиться радянська влада?” — і так байдуже наче б то не його зовсім та радянська влада, так якийсь випадковий притулок, і вже йому

⁴³⁵ ЦДАМЛМУ. Ф. 72. Оп. 1. Спр. 9. Листи Поліщук Валер'ян Львович — Конухес О. І. (дружині). 18.09.1922 р. — 28.04.1931 р. Арк. 8 зв.

⁴³⁶ Цимбал Я. 4 лютого 1921 року. URL: <https://litakcent.online/2021/02/04/4-lyutogo-1921-roku/> (дата звернення: 16.09.2024).

⁴³⁷ Михась Чарот (Михайло Симонович Кудзелька, 1896–1937 рр.) — білоруський поет, драматург, прозаїк, редактор, громадський діяч. У 1923 році взяв участь у створенні літературного об'єднання «Маладняк». Деякий час був членом об'єднання «Польмя», потім вступив до Білоруської асоціації пролетарських письменників. Репресований.

⁴³⁸ ЦДАМЛМУ. Ф. 72. Оп. 1. Спр. 9. Листи Поліщук Валер'ян Львович — Конухес О. І. (дружині). 18.09.1922 р. — 28.04.1931 р. Арк. 8 зв.

⁴³⁹ Поліщук В. Роскол Європи. С. 13.

⁴⁴⁰ Там само. С. 16–18.

⁴⁴¹ Цимбал Я. Гомер Революції...

⁴⁴² ЦДАМЛМУ. Ф. 72. Оп. 1. Спр. 9. Листи Поліщук Валер'ян Львович — Конухес О. І. (дружині). 18.09.1922 р. — 28.04.1931 р. Арк. 12–13.

тепер треба підготувати і оставити за собою дирку, щоб назад утікати»⁴⁴³. Такі політичні провокації були дуже небезпечні. І це розуміли всі учасники розмов. Але страх перед репресіями ще не проник так глибоко у свідомість письменників, і вони не надавали серйозного значення цим словам.

Між літераторами виник конфлікт на ґрунті ставлення до емігрантів. Вони мали зібрати для представників радянської України публікації у чеській пресі про цей візит до Праги, але не зробили цього. І знову далися взнаки протиріччя між П. Тичиною і В. Поліщуком, О. Досвітнім: «Тичина, почувавши, що емігрантщина з ним носить, що він їх, що нам без нього не так зручно виступати з агітаційною метою, цебто почувавши, що з ним зараз будуть рахуватись, — як закричить, що він не дозволить ображати бідних людей — емігрантів, які голодують, живуть десь на окраїнах і тому не мають часу збирати газет, що то за генеральський тон. “Я завше буду проти рабства, проти всякого рабства”, — кричить (розуміється, звичайно, “червоного”). Я не буду виступати! Виступайте самі!»⁴⁴⁴. І далі: «А коли йому радили зачитати кінець з “Космічного оркестру”, де є про емігрантщину і про те, що “інтерреспубліка іде”, то він рішучо відмовився. Він навіть цих чотирьох розділів у книжку “Вітер з України”⁴⁴⁵ не умістив, щоб не показатись революційним. А головне при емігрантській публіці, яка зараз ходить до нас, а взавтра, може, буде репетувати, що більшовики гнітять Тичину — гуманну душу, що вони встановлюють червоне рабство, проти якого піднімає свій голос справжній поет, що між ними розлад»⁴⁴⁶. Але В. Поліщук згладив протиріччя, оскільки в той день мав бути ще один виступ у Празі, пояснивши тим, що вони всі творчі люди й «нерви бринять». Втім з О. Досвітнім далі вони вирішили їхати без П. Тичини.

Чим саме займались літератори за кордоном, талановито і не без іронії описав сам В. Поліщук у листі: «Тут у мене стільки людей товчеться, стільки суперечок, порад, розпоряджень, організаційних діл — що голова круга йде: і книжки купуй, і промови кажи, і в музеї їди, і інструкції давай як вечір влаштувати, характеристики укр. сучас. письменникам давай докладчиком, і декламує сам, і приййоми роби з обідами, і книжки купуй та запакує в посилки, і сперечайся, і переконуй і листи пиши, і купуй чого треба, і ходи

обідати, снідати та вечеряти (це трудно дуже!), і в театрах європейських бувай, і з чужою культурою знайомся, і з письменниками зв'язки роби передовими, і розпитуй їх про те, що вони пишуть, думають і т.д., і інформації про укр. мистецтво давай, і фотографують тебе, і візи получай (ти знаєш, що таке візи і як їх доставати), і мови тут же вчи, і з Тичиною ладь, і білизну прати здавай і квітки купуй, і не забувай, що Йоля [Олена Конухес — О. Б.] чекає»⁴⁴⁷. А далі напівжартома пояснював, що у поїзді йому «треба вже набратися теї Європи, щоб більше не схотілось». В умовах, коли з НКО не надіслали додаткових грошей, вони «підводили ґрунт» під українську культуру. Тобто В. Поліщук у Європі намагався вивчити нові, звісно цікаві йому, літературно-мистецькі тенденції та поширити їх на український контекст.

Та найбільше В. Поліщукові сподобався Париж. Він позитивно описує його у «Розколі Європи». Вже вдвох з О. Досвітнім вони не тільки контактували з французькими комуністами, які саме тоді набрали суспільної ваги, а й спостерігали за демонстрацією робітників, бачили ветеранів Паризької комуни. В. Поліщука захопив не тільки дух столиці кількох революцій, але й кухня. Він писав дружині: «Пишу тобі з чудової столиці світу, мого любого (вже мого, бачиш?) Парижа. Це, здається, єдине місце в Західній Європі, де я можу жити, не скучати, почувати себе веселим, бадьорим і любити всіх і вся, крім буржуазії, яка тут, як і всюди, але в руках м'якша і лагідніша, і ритмічніша, щоб бути більш через те саме й жорстокою. Французи мені прямо до серця йдуть. Така чудесна нація, весела. Йде й свище, робить і співає, їсть і компліменти до печені додає та присипає перчиком словечок. Цілу зиму в Парижі квіти і мій укоханий салат»⁴⁴⁸. Він не приховує захоплення від архітектури міста. Назвав підрозділ «Найгарніша місцевість світу»: «Мабуть найгарнішою місцевістю людської культури в світі є частина Парижу — Єлісейські поля, площа Конкорд, Тюльєрі [Тюльєрі. — О. Б.] і Лувр. Якесь симфонія архітектури, садів, скульптури і живого блискучого руху по люксованому асфальту! Цілі юрби автомобілів, мов зі жмені насіння, прискають вздовж авеню та бульварів, де палаци в оточенні зелених газонів чергують зі штучними озерами і фонтанами»⁴⁴⁹. У загалом ідеологізованому нарисі «Розкол Європи» Париж виглядає яскравим і привабливим.

⁴⁴³ Там само. Арк. 13–14.

⁴⁴⁴ Там само р. Арк. 15.

⁴⁴⁵ Вірш 18.04.1923. Збірка «Вітер з України» — вийшла друком у 1924 році у харківському видавництві «Червоний шлях». До книги увійшли вірші написані у 1920–1924 роках. Одноименний вірш цієї збірки було присвячено Миколі Хвильовому. Збірка «Вітер з України» завершує період найвищого творчого злету Павла Тичини.

⁴⁴⁶ ЦДАМЛМУ. Ф. 72. Оп. 1. Спр. 9. Листи Поліщук Валер'ян Львович — Конухес О. І. (дружині). 18.09.1922 р. — 28.04.1931 р. Арк. 15–16.

⁴⁴⁷ Там само. Арк. 18–19.

⁴⁴⁸ Цимбал Я. Гомер революції...

⁴⁴⁹ Поліщук В. Роскол Європи. С. 91.

Те, що за контактами українських літераторів з еміграцією пильно стежило ДПУ, не викликає сумніву, що підтверджено багатьма документами більшовицької спецслужби. А особливо за дія-

Фото 1. В. Поліщук. Прага, 7.01.1925 р. // Я. Цимбал. Гомер Революції і «прикрий сахарин»: 120 років Валер'яну Поліщук. URL: <https://litakcent.online/2017/10/12/gomer-revoljutsiyi-i-prikriy-saharin-120-rokiv-valer-yanu-polishhuku/>

ми й словами провідних митців. Хоча прямих підтверджень стеження у згаданій поїздці ще не вдалося віднайти, все ж агентурні дані про оцінки й ставлення В. Поліщука до української літературно-мистецької інтелігенції у еміграції є у щотижневому зведенні секретного відділу ДПУ УСРР від 23–30 липня 1927 р. У ньому присутній окремих пункт «Поліщук про українську еміграцію». Там з певною іронією зазначено, що літератор, «розговорившись» про українську еміграцію (тобто — це агентурні дані від секретних співробітників), високо оцінював її заслуги перед українською культурою. І розумів, що без її літературних журналів, можливо, не було б і літературних журналів у радянській Україні («Червоного шляху»). І чим більше «шумлять», тобто піднімають українське питання за кордоном, тим краще дають можливість «торгуватись за Україну». І далі слова В. Поліщука, передані сексотом, звучать як маніфест: «Я — більшовик, але я і українець — і я знаю, що ми по сантиметрам витягнули Україну від Москви і зараз витягаємо далі. Цьому допомагає еміграція і бог їй в цьому на допомогу»⁴⁵⁰. І хоча ці слова є, напевне, інтерпретацією слів літератора, все ж такий підхід дуже близький до позиції М. Хвильового і його однодумців про культурну самостійність України.

Таким чином епістолярна спадщина В. Поліщука, яка частково збережена його дружиною О. Конухес, є цінним джерелом про події в літературно-мистецькому середовищі радянської України 1920-х рр. Листи поета до дружини дозволяють но-новому оцінити його захоплення лівими, комуністичними ідеями та прослідкувати складну систему зв'язків у трикутнику «більшовицький режим — літератори — суспільно-політичні ідеї».

Фото 2. Валер'ян Поліщук (сидить праворуч) і Олесь Досвітній (стоїть ліворуч) у редакції журналу «Clarté». Париж, весна 1925 року // Я. Цимбал. Гомер Революції і «прикрий сахарин»: 120 років Валер'яну Поліщук URL: <https://litakcent.online/2017/10/12/gomer-revoljutsiyi-i-prikriy-saharin-120-rokiv-valer-yanu-polishhuku/>

⁴⁵⁰ Українська інтелігенція і влада: зведення секретного відділу ДПУ УСРР 1927–1929 рр. / упоряд.: В. М. Даниленко. К. : Темпора, 2012. С. 160.

Пролетарські письменники—„гартванці“— Валеріян Поліщук, Олекса Досвітній, Павло Тичина, командировані Наркомосом УСРР та спілкою „Гарт“, за кордон для ознайомлення Заходу з досягненнями пролетарської культури і для зв'язку з закордонними пролет. письменниками.

Фото з ЦДАМЛМУ. Ф. 72. Оп. 1. Спр. 73. Поліщук Валер'ян Львович Індивідуальні та групові (з Досвітнім О. Ф., Тичиною П. Т.) фотографії. Копії, поштова листівка. 1917–1934 рр. Арк. 4.

REFERENCES

- Dosvitnii, O. (1929). *Notatky mandrivnyka*. Kyiv: Knyhospilka [in Ukrainian].
- Polishchuk, V. (1925). *Rozkol Yevropy. Khudozhnio-sotsialni ta pobutovi narysy*. Kharkiv [in Ukrainian].
- Polishchuk, V. (2015). *Dorohy moikh dnev (Avtobiohrafichni materialy)*. In R. Movchan (Ed.) *Sami pro sebe: Avtobiohrafii ukrainskykh myttsiv 1920-kh rokiv*. (pp. 327–353). Kyiv [in Ukrainian].
- Strikha, M., & Hrabovskyi, S. (2007). Valerian Polishchuk [in Ukrainian]. <https://www.radiosvoboda.org/a/970188.html>
- Tsymbal, Ya. 4 liutoho 1921 roku. [in Ukrainian]. <https://litakcent.online/2021/02/04/4-lyutogo-1921-roku/>
- Tsymbal, Ya. (2017). Homer Revoliutsii i «prykryi sakharyn»: 120 rokiv Valerianu Polishchuku. *LitAksent* [in Ukrainian]. <https://litakcent.online/2017/10/12/gomer-revoljutsiyi-i-prikryi-saharin-120-rokiv-valer-yanu-polishhuku/>

Дата надходження до редакції: 22.09.2024 р.

Дата схвалення до публікації: 11.10.2024 р.

Creative Commons Licenses: Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0)